

קל וכבד [לדרכו של פתגם]

דב סדן
האוניברסיטה העברית
ירושלים

א

נָאָר מִיט אִיין באַדינג: טראַגן לייכט און האַבן גרינג — היא אמירה חרוזה, שתרגומה ללשון עברי אי-אפשר שיהא מדוקדק, שכן גם תיבת לייכט וגם תיבת גרינג מקבילה אחת להן: קל, אבל שיעורה: אך בתנאי אחד, הריון קל ולידה קלה. אמירה זו לא נמצאה לי בדפוס, אך בימי ילדותי שמעתייה כקטע מסיפור-מעשה שכך ענינו: שדכן ביקש לשדך בתולה זקנה וכעורה, שאביה העשיר והשוטה היה בררן כל-כך, שלאחר שהשדכן כבר וויתר לכל הפציותיו, היתנה לסוף כאותו תנאי. השדכן קימט מצחו ואמר: אי לייכט אי גרינג, איז א שווערער באדינג, לאמור: גם [הריון] קל גם [לידה] קלה הוא תנאי כבד [=קשה], והוסיף, כי הוא עצמו אינו יכול, כמובן, להבטיח קיומו של התנאי הכפול, אך ישאל את פי הבחור, שהוא משדכו לאותה בתולה. הוא לא שאל לו לבחור, גזירה שמא יעמוד על טיבו של אותו שוטה, המועמד להיות חותנו, אך העמיד בפני אותו שוטה פנים, כאילו שאל לו לבחור ומשמו אמר, כי אם כך הרי יתנה תנאי לכלה: נָאָר מִיט אִיין באַדינג: אי שייך אי יינג, כלומר: אך בתנאי אחד [שהיא תהיה] גם יפה גם צעירה, והוא, השדכן, עוד מוסיף משלו: ווייל אַז די כלה איז יינג [=יונג], איז ביי איר אַלץ לייכט און גרינג, כלומר: כשהכלה צעירה, הכל לה קל וקל.

אפשר שאותה הלצה היתה מעיקרה חרוזה כולה, ואולי הוא פזמון מפזמאותיהם של זמרי-ברוד וכדומה, אך תשומת-דעתנו קודם-כל לבחינה השעשועית-טכנית: (1) החריוה העממית; שעל-פיה מתחרזות ב"ת וגי"מל: האַבן-טראַגן; (2) החריוה הרגילה: באדינג — גרינג — יינג; (3) צמד-התארים, בין לשונות נרדפים: לייכט — גרינג, בין לשונות סותרים: לייכט [=גרינג] — שווער.

ב

לפי שגרעינים של כל מיני אמירה אלו הוא, בעצם, צמד-החרוזים: אי לייכט אי גרינג איז א שווערער באַדינג, שניתן לסגלו ולתאמו לעובדות ולמשאלות שונות, דין למנותו במשפחת פתגמים, מימרות, מוטיבים, שבהם בא הניגוד הזה על ביטוי ברוב חידוד וחידודים. אם להסתפק בקצת דוגמאות, הרי לפנינו האימרה: גיב גאט א גרינג געמיט און א שווערע קעשענע, כלומר: מי יתן רוח קלה [= לב קל] וכיס כבד. ואיפכא אתה מוצא במה שש"י עגנון מספר בסוחר, ר' חנן, שנסע לקנות ביריד ואבד כיס ממונו וחזר עם אנשיו הביתה: "קרובותיו קלים ולבו כבד" (מעלות ומורדות, אלו ואלו, תש"ד, עמ' קמ"ז) והיא בת-לויתה של האמירה: א גרינגע קעשענע און א שווער געמיט. ההומור מתחדד בשימוש המבודח: אז מען ווערט א שווער ווערט לייכטער, כשתיבת שווער יוצאת לכפל משמע, גם משורש schwer כלומר: כבד, גם משורש Schwäher כלומר חותן, וכאן המכוון למישמע אחרון: כשנעשים חותן נעשה קל, דהיינו משנפטר אדם מבנו, וביחוד מבתו, שקשה היה להשיאם והשיאם, כאילו מעמסה כבדה נגולה מעל לבו והוקל לו. אמירה זו שמעתי מפי דניאל לייבל, ששמעה בעיר-מולדתו דמביץ ובודאי היתה שכיחה גם במקומות אחרים. ויותרת חידוד אתה מוצא באמירה: וואָס לייכטער דער שווער דאָס שווערער דער לייכטער, כשתיבת לייכטער יוצאת לכפל משמע, גם משורש leicht [קל] ויתרונו leichter [=קל יותר] גם משורש Leuchter שפירושו מגורה, נברשת, וכונת האמירה, כי כל מה שהחותן קל [יד] יותר, כן מתנתו — לבנו ולבתו בחתונתם — ועיקרה נברשת, משקלה מרובה יותר. ושמעתי מפי המשורר מ. מ. שאפיר דרוש של דופי, והוא מעשה בחותן שהבטיח לחתנו זוג פמוטות ויצאו ימים הרבה ולא קיים הבטחתו, כתב לו: ווּזענען דאָס די לייכטער [= היכן הפמוטות], שלח לו שופים וכתב לו: מיט פלוימען דאָסטו לייכטער, והוא יוצא לכפל משמע ואין להאריך.

ג

ותיבת שווער שראינה בשתיים הוראות, כשם-עצם (חותן) וכתואר (כבד), פתוחה להוראה שלישית, כלשון ציווי של פועל שווערן שענינו שבועה. וענין זה הניח פתח לתוספת שעשוע בחידוד על החותן והחתן, שנידיינו לפני הרב, ולשון החידוד: זאָגט דער רב צום איידעם: שווער און צום שווער זאָגט ער: איידעם, וכך הוא למשמע-אוזן, שעל-פיו אמר הרב לחתן חותן ולחותן חתן, ובאמת הכוונה שהוא אומר לו לחתן: שווער כלומר: תישבע ולחותן אמר: עדים, כלומר שיביא עדים, ושחוק הניגוד שחסרנו בחידוד זה, בא על תשלומי בתוספתו: שבועה קלה — תרתי דסתרי, שתרגומו: א לייכט שווערן. ואין צריך לומר, שהוא בא על תשלומי באמירה: ביי א שווערן וואגן איז לייכט צו פוס צו גיין, כלומר: ליד עגלה כבדה קל לילך ברגל, משמע מי שעגלתו כבדה, עמוסה רוב פרקמטיה, יגיעה כהליכה על ידה קלה לו. אבל יש גם ניסוח אחר וכן מביא אברהם מנדל מוהר, מאמר חז"ל: בתר מרי נכסי ציבי

משוך (בבא קמא צ"ג ע"א) דהיינו: תמיד טוב היות בבית-עסקו של אדם גדול, שאפילו קטון בתי-העסק של נגיד גדול נושא ריווח גדול יותר מבית-עסקו של בינוני, והוא מזכיר מאמר הבריות: ביי אשווערן וואַגן איז גוט צו פוס צו גיין, והוא מסביר כונתו, כי ביי אגרינגען וואַגן טאר מען נישט צו פוס גיין, כלומר: ליד עגלה קלה אסור לילך ברגל, שכן אי אפשר לסמוך עליה, כי עד שאתה פונה כה וכה, כבר הפליגה העגלה, וכשאתה מתעייף אין לך היכן תנוח. אבל ביי אשווערן וואַגן מעג מען גאנץ געלאסן צו פוס גיין, כלומר: מותר לילך מתון מתון ברגל, שכן העגלה נוסעת לאטה ואתה תמיד על ידה, וכשאתה מתעייף, אתה יושב בתוכה (בספרו הכתוב יידיש, כתר תורה, לבוב 1862).

ונראה כי הנוסח האחרון: ביי אשווערן וואַגן איז גוט וכו' קדם לנוסח הראשון: ביי אשווערן וואַגן איז לייכט וכו', שהנוסח הראשון אינו יוצא מכלל הוראה כדרך פשט והנוסח האחרון נכנס לכלל הוראה כדרך משל, והניגוד: שווער — לייכט מסייעה.

ד

ופלפלת נאה נותנת תיבולה בשימוש צמד-המילות בלשון עברי, וכן לשון אמירה: אין שטוב איז ער א קל, אין שול וויל ער כבוד, ונדרש במי שבצנעה אינו זהיר במצוות, ואדרבה עבירה נוחה לו, אבל בפרהסיא, ועיקרה בית-הכנסת, הוא מבקש גבאות, עליה שמנה וכדומה. ענין קל מתפרש כאן בתחום המוסר (קל שבקלים, קל דעת, קלי עולם וכדומה). ואילו תיבת כבוד הנשמעת בשיגרת הדיבור כתיבת כבד נתפסת כממילא כניגודו של קל. והרי כבד וכבוד שרשם אחד, והוא הדין בתיבת יקר היוצאת להוראת כובד: "יקר לד' המותה לחסידיו" (תהלים קט"ז, ט"ו) "וירח יקר הולך" (איוב ל"א, כ"ו), כשם שהיא יוצאת להוראת כבוד: "את עושר כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו" (אסתר א', ד'). "וכל הנשים יתנו יקר לבעליהן" (שם, א' כ"א) ומפורסמות אינם צריכים תוספת ראייה. הלכך הקל הוא לא בלבד ניגודו של כובד אלא אף ניגודו של כבוד: "את מכבדי אכבד ובוזי יקלו" (שמו"א ב', ל'), "ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני ועם האמהות אשר אמרת עמם אכבדה" (שמו"ב, י" כ"ב).

ותיבת כבד היא לא בלבד תואר שענינו חילופו של קל, אלא שם עצם שענינו אבר באברי הגוף, והחלפתו בתיבת כבוד גרם-של-שעשוע. ולענין הקרבנות נאמר: יותרת-הכבד (שמות כ"ט, כ"ב; ויקרא ח', טז כ"ה; ט"ו) ובתוספת אות נעשתה דרך שעשוע הסמיכות: יותרת הכבוד, כהגדר לכבוד מופלג. ודרש הנתלה בהד-יושות נעזר בהחלפה הפוכה, שדברי הכתוב: "יעלזו חסידים בכבוד" וכו' (תהלים קמ"ט, ה') מיתרגם: חסידים פרעסן זיך אן מיט לעבער ותרגום המשכו של הכתוב וסיומו יוצא לדרוש של דופי, וודאי המצאת משכיל היא, שתלאו בהדיוט, והצניע החלפה: יעלזו-ילעסו, וככל המשוער הוא סירוסו של דרוש פשוט: יעלזו חסידים בכבוד — ואין כבוד אלא חופה שנאמר: כי על כל כבוד חופה, (ישעיה ב' ה'), שאם יקיימו מצוות נישואין, הרי מצוה גוררת מצוה: ירננו על משכבותם — יקיימו מצוות פריה ורביה, ושוב מצוה גוררת מצוה: וחרב פיפיות בידם שיקיימו מצוות מילה. ואף תורת פורים לא פסחה על אפשרות השימוש בדרך ההחלפה כבוד — כבד והסמיכה

לו דרך החלפה: כבד — שווער — חותן, וצירפה מיני שעשוע אחרים וכן נדרש לה לשון שיר הכבוד, כפי שגדרו לו לגלב: "אספרה כבודך ולא ראיתיך אדמך אכנך ולא ידעתיך", שלשון אספרה יוצא להוראת תספורת, לשון כבודך להוראת חותנך, לשון אדמך להקזת דם ולשון אכנך ללשון קאנע [= הרקה, חוקן]. וראה גם דרך תרגום מבודח: ער האט יראת הכבוד [= הכבד], ער האט מורא פארן שווער [ירא מחותנו].

וראוי להעיר, כי ענין הניגוד כבוד — קל מצוי גם בלשונות אחרות, והרי דוגמה מפליאה בלשון הפולנים, שמשוררה יאן קוכאנובסקי כותב בענין בתולה שמחזורים אחריה (כתביו, מהדורת יוליאן קוויז'אנובסקי, 1967, כרך א', עמ' 186):

a kiedy by chciała
rychlej z nich część niż lekkość miała

לאמור: אלו רצתה, היתה זוכה מהם יותר מהר לכבוד מאשר לקלות, כביכול תרגם לשון הניגוד בלשוננו: כבוד — קלון. ואחרון אחרון הפתגם השגור הבנוי שני תארים: ער לעך איז שווער לעך שכוונתו לומר כי קשה לו לאדם לקיים ישרו, שורש תארו אחד: ער לעך הוא לשון ehrlich, שיסודו Ehre, הוראתו כבוד ושורש תארו אחר: שווער לעך הוא שווער שיסודו, schwer, והוראתו כובד, קושי.

1

פרשת הניגוד: שווער — לייכט היא כבקעה רחבה, ושימושיו הרבה, והרי אמירה: פארדינען איז שווער ווי בליי, אויסגעבן איז לייכט [או: גרינג] ווי שפריי, כלומר: להשתכר קשה [= כבד] כעופרת, להוציא קל כמוץ. אמירה מורכבת היא, כי יש בה שלושה צמדי-ניגוד, שניים האחרונים מקבילים ממש, שכך עשויים הם כמשלים ונמשליהם: (1) להשתכר [= להכניס] — להוציא, (2) כבד [= קשה] — קל; (3) עופרת — מוץ, ומשלים מצויים הם.

ולשם האמירה על ריווח ובזבוזו, הנה נוסח אוקראיני, שהיה גם פשוט ברחוב היהודים בגלילות ילדותי ואגפיה: *Дай Боже тяжко заробити а легко пустити* ולכאורה ענינו מי יתן להשתכר בקושי [= בכבדות] ולנטוש [= להוציא] בנקל, דהיינו שהשכר או הריווח יבוא ברוב יגיעה, ובאמת הכוונה היא, שהשכר או הריווח יהא כבד, דהיינו שממונו יהא כבד ואילו ההוצאה תהיה קלה, דהיינו בלב קל, בנחת רוח. ודין לזכור כי כשם שהתיבה העברית קל יש בה שתי מקבילות בידיש: לייכט, גרינג כך התיבה בידיש שווער יש לה שתי מקבילות בעברית: כבד, קשה והוא הדין בסלאווית, כגון האוקראינית שיש בה שתי תיבות מקבילות לה: *тяжко* ו-*трудно*, ראשונה עניינה כובד, ועיקרה משא, אחרונה שרשה בתיבת *труд*, ועניינה עמל, יגיעה. כן מצוי בה גיב: *тяжко нести жалко покинути* כלומר: כבד [= קשה] לשאת, צר להשליך, אבל בגליל ילדותי הנוסח היה *тяжко нести, трудно иокинутй* כלומר: כבד לשאת, קשה לזרוק.

ולשון קשה יוצא, כידוע, גם להוראה אחרת; כניגודו של רך, נוח, ולשון תרגומו הארט, וראה, למשל: "אסור לדבר עם יתום ואלמנה בקושי — מען טאר ניט ריידן הרטי רייד צו איין אלמנה אונ צו איין יתום" (הנהגות אדם לר"ד אופנהיים, לבוב, 1862, סעיף מ'), והוא פרק לגופו.